

**Carsten Aabo:
Normativitet og
gyldighed
i ret og moral.
København: Forlaget
Politiske Studier,
1997 (467 s.)**

Bogen er på flere måder lidt af en sjældenhed i Danmark - og dette i en positiv forstand. Dels på grund af selve emnet: teorier om rettens normative gyldig-

hed i retsfilosofisk, moral-filosofisk og retssociologisk perspektiv. Dels på grund af metoden og fremstillingsformen: den lærde, begrebsanalytiske skarp-hed, grundigheden, også ned i detaljerne, og den meget omhyggelige og omfattende dokumentation. (Bogen er på 467 sider, heraf 85 sider noter og 54 sider litteraturreferencer).

I udformningen af problemstillingen er Aabo stærkt influeret af Jürgen Habermas' samfundsteori og moralteori, knyttet til begreberne om kommunikativ rationalitet, system og livsverden, hans diskursetik og ikke mindst hans teorier om retten, som han formulerede i bogen *Faktizität und Geltung* (1992). En stor del af bogen består imidlertid i en gennemgang og diskussion af en anden retning, den vel nok mest indflydelsesrige retsfilosofiske tradition i dette århundrede, nemlig *retspositivismen*. Frontfigurerne er tre repræsentanter for denne, nemlig den østrigsk-amerikanske retsteoretiker Hans Kelsen (1881-1973), englænderen Herbert L.A. Hart (1907-1992) og den danske jurist og retsfilosof Alf Ross (1889-1979). Aabo går bag om de forenklede opfattelser af retspositivismen (fx at der ikke findes andre kilder til at afgøre, hvad der er gældende ret, end hvad der er fastsat i den faktisk eksisterende lovgivning) og vil vise, at der er et "ufornidlet spændingsforhold i dens [retspositivismens] begreber om både moral og ret mellem faktiskitet p.d.e.s. og

normativitet og gyldighed p.d.a.s." (s. 19). Han mener, at dette spændingsforhold kan udbedres med Habermas' begreber om normativ gyldighed i moral og ret.

Kapitlerne II og III giver dels en præsentation af Habermas' grundbegreber, og en karakteristik af retsvidenskaben som ekspertkultur - præcis og velkrevet og med gode kritiske enkeltpointer.

Retspositivismen er et ret bredt og mangetydigt anvendt begreb, og flere forfattere, bla. Habermas (s.20) korrektes for at være gået for let hen over tolkninger af retspositivismens egne hovedfigurer. Den forsyndelse kan Aabo til gengæld ikke med nogen rimelighed selv anklages for. Kapitel IV indeholder således en detaljeret redegørelse for forskellige opfattelser, der har været tilagt retspositivismen, hvoraf flere afvises med henvisning til hovedfigurerens egne ord.

Aabo når selv frem til fire centrale kendetegn ved retspositivismen (s. 102), hvoraf især følgende spiller en rolle i den fortsatte diskussion: 3) den meta-etiske nonkognitivisme, ifølge hvilken moralske normer og værdier ikke kan begrundes rationelt og 4) "separationstesen", påstanden om, at der ikke findes nogen nødvendig sammenhæng mellem ret og moral (s. 108). Et vigtigt resultat er imidlertid, at det desuden påvises, at retspositivismen opererer med et gyldighedsbegreb, der - omend det ikke er af traditionel moralsk art - alli-

gevel må henvise til en norm, der ikke selv er begrundet inden for den positive ret (som en forenklet illustration: gyldigheden af en retsregel kan ikke begrundes ved bare at henvise til, at en statsmagt har vedtaget den - det skal også begrundes, hvorfor staten har ret til at gøre dette).

Dette problem - problemet om *grundnormen* - diskuteres i det 105 sider lange kapitel V. Efter en deltaljeret gennemgang af bestemmelser, tolkninger og argumenter hos Kelsen, Hart og Ross konkluderer Aabo (s. 207), at retspositivismens begrundelse reelt er en form for decisionisme eller dogmatisme "hvor grundnormen kun sættes, konstrueres, forudsættes el.lign. som retsordenens toppunkt og gyldighedskilde". Dette betyder eksempelvis, at de tilsyneladende rationelle begrundelser, der ren skinlegitimation, som højst kan være udtryk for "en nyttig illusion" eller "rationalistisk irrationalisme".

De således afdækkede kendetegn ved retspositivisme belyses og illustreres derefter yderligere med den juridiske diskussion af den danske Grundlovs prgr. 77, om ytringsfrihed (Alf Ross, Peter Germer og Henrik Zahle). Aabo siger her, at denne grundlæggende frihedsret (nævnt i de store erklæringer om menneskerettigheder) i Danmark tolkes meget arbitrært og uens på grund af manglende gyldighedskriterier, og at der stort set ikke er grundlovsmæssige bindinger på, hvordan Folketing og domstole vil kunne begrænse ytringsfriheden.

Efter dette eksempel vender Aabo i kapitlerne 7 og 8 tilbage til spørgsmålet om rettens normative gyldighed i moralsk forstand. Det sker ved inddragelse af Habermas' kognitivistiske diskursetik. Han når her frem til at hævde, at retspositivismen ud fra egne holdninger må acceptere diskursetikken. Hovedræsonnementet i diskursetikken er, at enhver der indlader sig på at føre en argumenterende samtale nødvendigvis - i det mindste underforstået - må acceptere en række grundforudsætninger, der implicerer et bestemt moralprincip: universaliseringsgrundsætningen. Denne universaliseringsgrundsætning vedrører

retfærdighedsprincipper, og den udgør dernæst en argumentationsregel, ud fra hvilken konkrete normers gyldighed kan afgøres. Den begrundes det, Habermas kalder diskursetikkens grundsætning: "kun de normer, der finder eller kan finde tilslutning af alle berørte som deltagere i en praktisk diskurs kan gøre krav på gyldighed".

Det er ikke Habermas' synspunkt, at retsregler skal kunne udledes direkte fra diskursetikken. Denne vedrører kun (moralisk) retfærdighed, men i begrundelser for retsreglers gyldighed vil også indgå andre typer af argumenter (pragmatiske, etiske eller henvisning til interesseafvejning). Habermas taler derfor om et mere abstrakt "diskursprincip" i stedet for "diskursetikkens grundsætning" (der specifikt vedrører moralsk rigtighed) som grundlag for vurdering af rettens legitimitet, og han bruger det i opbygning af en normativ teori om den indre sammenhæng mellem grundrettigheder, retsstaten og retsformen, demokrati og rationel, kommunikativ viljesdannelse.

Aabo er kritisk over for dette valg (om at bruge det mere abstrakte diskursprincip i stedet for diskursetikken) og finder, at Habermas hermed havner i de samme vanskeligheder, som han fandt i retspositivismen med hensyn til grundnormen (s. 307). Jeg mener dog, at vi her er ved et af de steder, hvor fremstillingen er lidt uklar. For mig at se forbigår Aabo i denne sammenhæng - selvom han efterfølgende behandler det - begrundelserne for valget, nemlig at der må indgå andre typer af argumenter end moralsk rigtighed i vurdering af rettens legitimitet; det ligger også i forskellen mellem ret og moral, som Habermas vil opretholde.

Aabo vender sig dernæst til spørgsmålet: "hvorfor skal moderne positiv ret være legitim og normativ gyldig?" Han nævner tre mulige svar: a) et "samfundsteo retisk sociologisk" (hvis retten ikke er begrundet rationelt, vil den ikke kunne varetage sin socialintegrative funktion); b) "et rent moralfilosofisk" (eftersom diskursetikken har vist, at moralnormer kan begrundes rationelt, må dette krav overføres til retssystemet - dog kun retssystemet

“som en helhed”); c) ud fra “demokratiprincippet” (demokrati er forankret i diskursprincippet, og retten er det sprog, demokrati må anvende i højkomplekse samfund; derfor må retten respektere diskursprincippet).

Aabo mener, at argument b) må tillægges den afgørende betydning, og han mener det afhjælper den mangel, han konstaterede i retspositivismen. Det indebærer selvsagt, at retspositivismens meta-etiske nonkognitivismen må opgives, og det samme må dens separationstese (ingen nødvendig forbindelse mellem ret og moral).

Også her finder jeg en vis uklarhed her. Selve spørgsmålet (“hvorforskal moderne positiv ret være legitim og normativ gyldig?”) virker dunkelt, og forsøget på at afveje, hvad der betyder mest, tilslører den pointe, at retten samtidig må leve op til en flerhed af krav, såvel funktionelle, som rationelt diskursive og procedurelle krav i overensstemmelse med demokratiske retsstatters grundprincipper. Jeg mener også, at forholdet mellem ret og moral i Aabos udlægning kommer til at stå noget uafklaret - at separationstesen i den kategoriske forstand må opgives er vel nok rigtigt - men fastholdelse af forskellene mellem ret og moral er lige så vigtig som påpegningsen af, at de ikke er indbyrdes uafhængige. Jeg tror, at Aabo hælder mod en position, der giver moralen større kompetence, end den kan til-

komme og bære.

Det hører også med at se på formen. Bogen er skrevet med stor sproglig præcision i en stort set jævnt flydende prosastil uden unødvendig komplikationer, som nævnt med stor omhu med hensyn til dokumentation. Jeg har dog et par anker. Den første er jeg selv lidt ambivalent overfor. Aabo har den fremragende og alt for sjældne egenskab, at han for at være omhyggelig med egen kildeanvendelse kontrollerer disse kilder med hensyn til, om de bruger deres kilder korrekt. Det gør de ikke altid, og det skal læserne have at vide. Det er nyttigt, men alligevel ville bogen nok have vundet i læservenlighed ved en opstramning, der bortsorterede en del af disse kritiske sidebemærkninger (alternativt kunne mere være skudt hen til noterne, der dog er rigelige i forvejen). Den anden er, at det er alt for svært at finde rundt i den store mængde af noter.

Dette skal dog ikke på nogen måde skygges over, at der er tale om en central, vægtig og velskreven bog, der repræsenterer et imponerende arbejde. Den vil have interesse for alle, der er optaget af rettens stilling i moderne samfund i forhold til moral, etik og demokrati, både i og uden for den akademiske verden.

Heine Andersen,
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

**Kurt Aagaard
Nielsen og Peter
Vogelius (red.):
Aktionsforskning -
medarbejderindfly-
delse på forskning
og udvikling i ar-
bejds miljøet.
Arbejds miljøfondet,
1996 (95 s.)**

Antologien modsvarer i følge redaktørerne et behov for at forankre og relatere de mange metodikker, der tages i anvendelse i forsknings-, forsøgs- og udviklingsprojekter inden for arbejds livsfeltet. Hermed afgrænser antologien sig ikke blot til aktionsforskningen, men til aktionsforskningens anvendelse inden for arbejds livsforskning. Redaktørerne understreger, at antologien ikke primært henvender sig til forskere, som selv beskæftiger sig med aktionsforskning. Målgruppen angives blandt andet at være "arbejds miljø professionelle", samt forskere og studenter uden for aktionsforskningens snævre kreds. Antologien, som er på 95 sider, indeholder fire selvstændige bidrag.

Den første er skrevet af Hans van Beinum med titlen: *Om aktionsforskningens udvikling i Europa, et perspektiv.*

Hans van Beinum indleder sin artikel med at fastslå, at aktionsforskningen mere ligner et kludetæppe end en forskningstradition med faste konturer. I artiklen fremhæves og beskrives 3 traditioner eller linier som Beinum benævner dem, der re-

præsenterer en delvis overlappende konceptuel referenceramme. Disse linier i aktionsforskningen relateres til 3 miljøer inden for arbejds livsforskningen: Tavistock Institutet, udviklingen i Skandinavien, samt et internationalt netværk af samfundsforskere. Hans van Beinums artikel beskæftiger sig primært med den fortløbende teoriudvikling inden for arbejds livsforskningen og henvender sig derfor nok mest til den målgruppe, der i indledningen betegnes som "arbejds miljø professionelle". Sammenhængen mellem teoriudviklingen og aktionsforskningsmetodikken er kun sporadisk og implicit beskrevet, og derfor bliver aktionsforskningsspektet og koblingen mellem teoriudvikling og aktionsforskning noget indforstået for en ikke kyndig ud i arbejds livsforskning.

Dette forhold rådes der imidlertid i nogen udstrækning bod på i Kurt Aagaard Nielsen artikel *Aktionsforskning i Danmark.*

Kurt Aagaard Nielsen konstaterer indledningsvist, at der ikke i Danmark som i Sverige og Norge har eksisteret forskningsinstitutioner, som bevidst har satset på aktionsforskning. Med dette udgangspunkt søger Aagaard Nielsen at samle og indkredse den danske aktionsforskning - primært med eksempler fra arbejds livsforskningen, men også med sporadisk reference til andre forskningsområder. Frem til 1960'erne var delingen mellem forskning og social forandring total. I slip-

strømmen fra studenterbevægelsens kritik af positivismen opstår der en begyndende interesse for aktionsforskningen på især Institut for Organisation og Arbejds sociologi (ved Handelshøjskolen i København) og Kultursociologisk Institut på (Københavns Universitet).

Der kan i perioden fra slutningen af 1960'erne indtil midt i 1970'erne iagttages 3 tilgange til aktionsforskningen: Den sociotekniske forskningstradition, som søger at omdefinere "det instrumentelle forhold mellem forskerviden (teori) og forandringsprocesser baseret på interesse og engagement hos medarbejderne i virksomheden" (37). I følge Aagaard Nielsen opnår denne tradition dog aldrig nogen stærk position i Danmark.

Desuden kan der iagttages en mere radikal aktionsforskning, hvor forskeren gennem deltagelse i alternative miljøer specielt kollektive børne- og ungdomsinstitutioner gav rum for deltagelse og vidensudvikling, der ikke blot havde et organisationsforandrende, men også et samfundsforandrende sigte. Et væsentligt kendetegn ved denne tilgang var, at skellet mellem forsker og deltager blev delvist udvisket.

En tredje tilgang er fagkritikken, som med teoretisk inspiration fra Oskar Negt beskæftigede sig med arbejds miljøforhold. De såkaldte fagkritiske rapporter blev til i et samarbejde mellem kritiske studenter og lærere på universiteterne. Den fagkritiske forskning indleder i føl-

ge Aagaard Nielsen en ny-udvikling i arbejdslivsforskningen og fagbevægelsen.

I 1980'erne, hvor store resourceopbyggende projekter erstattes af mindre ambitiøse og spredte aktiviteter svækkes den aktivistiske profil i arbejdslivsforskningen. Parallelt hermed svækkes videreudviklingen af aktionsforskningsmetodikken, omend der kan iagttages enkelte fornyelser, som ikke mindst er båret frem af fremtidsværkstedsmetoden. Som afslutning på artiklen opstiller Aagaard Nielsen den spændende vision, at aktionsforskningen kan være med til at skabe "[...] frirum, hvor sociale bevægelser kan få en chance". Forudsætningen herfor er ifølge Aagaard, at aktionsforskningen ikke blot kobler "[...]" sig til en (participativ) demokratisering af organisationernes dynamik", men at denne medvirker "[...] til at give rum for sociale utopier om det hele liv" (51).

Artiklen vil meget, og den bærer positivt præg af, at forfatteren selv har været en del af det/de aktionsforskningsmiljøer, han beskriver. Det giver en nær, nuanceret og oversigtlig beskrivelse af udviklingen af den danske aktionsforskningstradition og de strømninger denne har været indlejret i. Beskrivelsen vil ganske givet have interesse for en bredere kreds end arbejdslivsforskernes.

Werner Fricke: *Erfaringer med programmer for arbejds-humanisering i Tyskland - med særlige betragtninger om vilkårene for aktionsforskning.*

Werner Fricke anvender det tyske arbejds- humanise-

ringsprogram, der blev etableret i begyndelse af 1970'erne som case til belysning af, i hvilken udstrækning forskningsmetoder og temaer er under indflydelse af de politiske magtforhold i samfundet.

I artiklens indledning beskrives dette programs struktur og aktivitetsområde. Hovedområderne var blandt andre beskyttelse af sundheden gennem forebyggelse og reduktion af stressfaktorer; anvendelse af nye teknologier i overensstemmelse med menneskelige behov og udformning af arbejdsforhold inden for grene af industrien. Hertil var knyttet et forskningsprogram, som omfattede nogle få aktionsforskningsprojekter, der blandt andet var karakteriseret ved: "[...] - Procesorientering ved udførelse af tilpasning til teknologi; [...] - kombination af videnskabelig og lokal viden i forandringsprocessen gennem demokratisk dialog - udvikling af ny videnskabelig og lokal viden gennem forandringsprocessen, dvs. interaktion mellem lære- og forandringproces" (58). Fricke peger på, at der ikke i samme grad i Tyskland som i de Skandinaviske lande er tradition for aktionsforskning, og at hovedparten af de tyske sociologer ikke ser muligheden for at bidrage til samfundsmæssige ændringer gennem aktionsforskningen. De holder sig i følge Fricke til sikre beskrivelser og akademisk analyse.

Fricke rejser i sit bidrag et i og for sig interessant spørgsmål, vedrørende sam-

fundsmæssige barrierer, der eksisterer for aktionsforskningen og perspektiverer da også derigennem implicit vilkårene for aktionsforskningen i Danmark. Det ville imidlertid have været ønskeligt, om artiklen i højere grad havde været i stand til at slippe ikke blot den tyske men også casens kontekst. Det er muligt, at der er tale om en overfortolkning fra min side, men artiklen kommer nemt til at bære præg af personlige frustrationer mere end, den egentlig bidrager med noget nyt set med en dansk aktionsforskers briller. Dette betyder naturligvis ikke, at artiklen ikke kan have relevans inden for kredse i arbejdslivsforskningen. Det skal her være usagt.

Aktionsforskning og fagforeninger - nogle erfaringer fra England.

Via erfaringer fra Trade Union Research Unit (TURU) ved Ruskin College, Oxford ønsker Dennis Gregory bl.a. at belyse, det for aktionsforskningen så interessante spørgsmål om "[...] skiftet fra streng neutralitet med begrænset forståelse til en vurderende og fortolkende position med en mere komplet forståelse af en kritisk kontekst, i virkeligheden kan ses som et første stadium af en orienterings- eller afklaringsproces, som fortsat indeholder muligheden for en tilbagevenden til en neutral forskningsstruktur" (74). Dette spørgsmål belyses gennem 3 cases: et program på de engelske Ford fabrikker, hvor der i et samarbejde mellem TURU og fagforeningerne udarbejdedes specifikke

forslag til et arbejderbaseret uddannelses- og oplæringsprogram samt dets implementering; et omstrukturingsprogram med fokus på relationen mellem arbejdere og ledelse på en multinational produktionsenhed ved Gorseinon i det sydvestlige Wales; et samarbejde med en funktionærfagforening om udarbejdelse af en alternativ virksomhedsstrategi til den "Human resource management" strategi, som ledelsen var begyndt at implementere i den offentligt ejede vandforsyningsindustri. Imidlertid forbliver besvarelsen af dette spørgsmål delvist uafklaret for læseren, hvilket bl.a. skyldes, at det ikke i artiklen ekspliceres, hvad der forstås ved en neutral forskningsstruktur og "værdifri objektivitet", ligesom artiklen bærer præg af redaktionelle problemer, så som præsentation af en figur, hvis mening ikke fremgår klart af teksten.

Antologien afsluttes med en litteraturoversigt omfattende forskningsprojekter, som har taget udgangspunkt i forskernes deltagelse i forandringsprocesser.

Med undtagelse af Kurt Aagaard Nielsens bidrag lover redaktørerne efter min opfattelse for meget, når de skriver: "Forskere og studenter uden for aktionsforskningens snævre kreds vil givet kunne få udbytte af bogen som en hurtig mulighed til at få indsigt i den europæiske aktionsforskningsspor, og i forlængelse heraf udviklingen af dansk aktionsforskning siden 60'erne" (7). Der til er bidragene for snævert

orienteret mod arbejdslivsforskningen. Desuden har bidragene en for sporadisk kobling mellem, for Hans van Beinums vedkommende, teoriudvikling og aktionsforskning og for Werner Fricke og Dennis Gregory de respektive casebeskrivelser og aktionsforskningen. Når dette er sagt, skal det understreges, at det muligvis vil have ydet antologien større retfærdighed, hvis anmeldelsen var skrevet af en arbejdslivsforsker.

Hanne Kathrine Krogstrup,
Institut for Sociale Forhold og Organisation,
Aalborg Universitet

**Mustafa Hussain,
Ferruh Yilmaz og
Tim O'Connor:**
Medierne, minoriteterne og majoriteten - en undersøgelse af nyhedsmedier og den folkelige diskurs i Danmark.
Nævnet for Etnisk Ligestilling, 1997 (274 s.)

I början av 1970-talet presenterade de två brittiska sociologerna Paul Hartman och Charles Husband en studie av hur brittisk press behandlade färgade personer och rasfrågor. Studien, som baserades på fyra större dagstidningar under den sammanhängande perioden 1963-1970, visade med stor tydlighet att brittiska medier fram-

ställde rasrelationer och färgade personer i negativa sammanhang. I det utländska pressmaterialet fann forskarna att rasrelationer huvudsakligen handlade om förtryck, orättvisa, våld och konflikter och i det inhemska materialet var färgade personer framförallt kopplade till immigration, rasrelationer och kriminalitet. Den surveyundersökning som forskarna utförde i anslutning till pressanalysen visade att den engelska befolkningen i hög grad sade sig få sin information och sina föreställningar om färgade personer i massmedierna. Den selektiva perceptionen fungerade speciellt väl med avseende på problem förknippade med det stora antalet färgade som kommit till Storbritannien under 60-talet. Personer med fientlig inställning till färgade personer kom framförallt ihåg medierapportering om färgade personer inblandade i upplopp och betecknande nog var den mest kände politikern Enoch Powell.

Den brittiska studien har sedan följts av liknande studier i en rad olika västeuropeiska länder och i nordamerika. I början av 90-talet sammanfattade den holländske forskaren Teun van Dijk resultat från studier om hur minoriteter, invandrare och etniska frågor framställts i massmedier, framförallt i pressen. Slutsatsen av tjugo års forskning visade entydiga resultat. Minoriteter och invandare ses som problem eller hot och porträtteras i samband med kriminalitet, våld, konflikter, oacceptabla

kulturella skillnader eller andra former av icke önskvärda avvikelser. Pressen misslyckas att uppmärksamma de djupare sociala, politiska eller ekonomiska orsakerna till de konflikter de skildrar om invandrare och minoriteter.

Hur ser det då ut idag, 25 år efter den första brittiska studien? Dessvärre är det alltfjämt lika illa. Det framgår av den avslutade och omfattande danska undersökningen av danska mediers framställning av etniska frågor i boken *Medierne, minoriteterne og majoriteten*. Forskarna Mustafa Hussain, Ferruh Yilmaz och Tim O'Connor konstaterar att danska mediers sätt att rapportera om etniska frågor innebär att de reproducerar etnisk ojämlikhet i det danska samhället och motverkar kultur-pluralism, ömsesidig etnisk integration och etnisk jämlikhet.

Undersökningen av de danska medierna är omfattande och har flera förtjänster. Den kan varmt rekommenderas till läsning. Till förtjänsterna hör att undersökningen inrymmer såväl etermedier som pressmedier. En annan förtjänst är att forskarna kombinerar olika metoder och gör bruk av en omfattande referenslitteratur och senare teoribildning på området. Förutom en kvantitativ innehållsanalys företas en fördjupad textanalys med tonvikt på språkanvändning. Därtill innehåller undersökningen en studie av den folkliga diskursen om etniska minoriteter, med stöd av ett 40-tal djupintervjuer, som analyserar både

vad personer säger och vad de har för referensramar.

Den kvantitativa studien visar att public service kanalernas nyhetsredaktioner förbinder minoriteter med några få stereotypa temata, främst med kriminalitet och invandring. När det gäller asyl och invandringstemat så visar undersökningen att ungefär en tredjedel av nyhetsberättelserna förbinder etniska frågor med asyl, hot, utvisning och repatriering av asylsökande. I rapportering om enskilda utvisningsfall tog journalister uttryckligt parti för "sympatiska" asylsökande och intog en kritisk hållning till myndigheterna. Men samtidigt utelämnades själva flyktingproblematiken och politiska aspekter på dessa frågor. Det blev som Mustafa Hussein skriver en sensationsjakt som fokuserade på individuell tragedi, human interest stories.

En politisk diskurs om andra-generation-invandrare som kriminella förstärktes. När det gäller kriminalitetstemat var inte problemet att nyheterna rapporterar om kriminalitet bland etniska minoriteter, utan att den sociala bakgrunden till kriminalitet saknas i nyhetsjournalistiken. Faran är att det lämnar öppet för rasistiska grupper att tala om kriminalitet bland minoriteter som genetiskt eller kulturellt betingade. Mer än andra minoriteter framställs muslimer som främmande och "de andra" i nyhetsutbudet. Pseudohändelser blir nyhetsberättelser för att de överensstämmer med stereotypa föreställningar om "dom" i re-

lation till "oss". Det bidrar till en positiv självrepresentation och till att avståndet ökar.

Pressanalysen av Tim O'Connor förstärker slutsatsen mediernas framställning av etniska minoriter är förbundet med problem. Pressanalysen är inte enbart begränsad till det danska samhället, utan även hur andra industriländer framställer t ex muslimer. Det är en stor fördel eftersom alla skriverier om muslimer kan anses bidra till samhällsdiskursen om muslimer i Danmark. O'Connors slutsats är att dessa skriverier egentligen handlar om danskarna själva. Problemet är att varesig medierna och politikerna har klart för sig vilket Danmark som de nya danskarna ska anpassa sig till, vad det är för ett slags danskar de ska förvandlas till. De ägnar sig åt att beskriva hur de avviker.

Slutsatsen av diskursanalysen baserad på intervjuer med danskar, ett i mitt tycke den mest spännande delstudien, är att det dominerande sättet folk talar om invandrare och etniska minoriteter är i termer av över-underrättning. För att komma tillrätta med sådana common sense kunskaper konstaterar Ferruh Yilmaz att fakta inte är botemedlet.

Det måste nu anses tillräckligt väldokumenterat att nyhetsmedier i Danmark liksom i västvärlden i övrigt inte framställer invandrare, flyktingar och etniska minoriteter på ett rättvist och jämlikt sätt, utan att de bidrar, om än oavsiktligt, till en fortsatt cementering av makt-

ojämlikheten mellan majoritetsbefolkningen och minoriteterna. Och att dessa föreställningar är väl förankrade i människors vardagsförståelse. Den intressanta frågan blir då varför? Beror det på att journalister är okunniga och eller fördomsfulla? Beror det på att det saknas klara policydokument på nyhetsredaktionerna? Om det handlar om okunskap eller brist på policy förefaller problemet lättlost. Om svaret istället finns utanför nyhetsredaktionerna som undersökningen antyder blir det svårare.

I avslutningskapitlet nöjer sig författarna med att föreslå fortbildning av journalister. Jag hade förväntat mig större djärvhet i denna diskussion med spekulation om journalistikens relation till samhällseliga diskurser om invandrare. Nyhetsjournalistik är som bekant inte enbart ett resultat av enskilda journalisters och redaktioners arbete eller av en nyhetsideologi. Nyhetsarbete bygger på föreställningar om vad som kan passera som nyheter, det vill säga på nyhetsvärderingar som i sin tur bygger på konsensus-antaganden om gemensamma kulturella kunskaper i det här fallet om invandrare och invandrarkulturer. För att förstå varför nyhetsjournalistik om etniska frågor ser ut som de gör måste man gå till dominerande politiska diskurser om invandring.

Vad leder nu detta till? Är en radikal förändring av nyhetsutbudet att vänta till följd av forskningsresultaten? Jag är pessimistisk. Tro-

ligt är att resultaten blir föremål för seminarier på journalistförbundet, och för internutbildningar på olika redaktioner. Det kommer i bästa fall att leda till viss återhållsamhet i nyhetsrapporteringen om invandrare som kriminella, samhällstärande etc. För en tid. Men forskningsresultaten kan dessvärre inte förmodas leda till någon genomgripande förändring. Det är inte ett sådant samhällsklimat nu, varesig i Danmark eller i övriga EU.

För att nyhetsutbudet ska präglas av jämlikhet krävs att samhällspolitiken präglas av jämlikhet. För att nyhetsdiskursen om invandring som samhällsproblem ska försvinna krävs att starka politiska röster höjs som tydligt agerar till stöd för invandrare och flyktingar och kräver jämlikhet i praktiken, det krävs med andra ord att den dominerande politiska diskursen om invandrare som problem omprövas. Det krävs att starka politiker träder fram och en folklig opinion, som öppet tar strid med den utbredda xenofobin. Detta är inte troligt i Danmark idag.

Birgitta Löwander
Sociologiska
Institutionen,
Umeå universitet

Noëlie Vialles:
Animal to Edible.
Cambridge:
Cambridge
University Press,
1994 (142 s.)

Denne bog handler, som titlen præcis siger, om hvad der gør dyr spiselige. Mange antropologer har reflekteret over, hvad der gør, at nogen dyr er spiselige og andre ikke. Fx mener Klaus Eder i *The Social Construction of Nature* (1996), at vi i den moderne vestlige kultur skelner mellem kæledyr, husdyr, jagtbytte og vilde dyr, hvor de to midterste kategorier er spiselige - mens de dyr, der er tættest på eller fjernest fra mennesket, ikke spises, er tabu. I den franske etnolog Noëlie Vialles' bog, *Animal to Edible*, handler det i stedet om, hvad der forvandler et husdyr til noget spiseligt.

For vi spiser jo ikke bare husdyr: vi spiser *ikke* selvdøde dyr, som det hedder. Det vil sige, at husdyrene skal være slagtede for, at de er spiselige. Vi spiser faktisk ikke dyr, men kød - vi spiser ikke grise og kvier, men svinekød og oksekød. Problemet kan således også stilles som: *hvad er kød?* Vialles er klar over, at spørgsmålet kan virke formålsløst eller endda naivt. Vi har kød på bordet næsten hver dag, vi ser det i forretningerne - vi ved vel alle, hvad kød er! Men hvad forstår vi moderne mennesker mere præcist ved kød?

Hvad, vi som kultur forstår ved kød, må ligge i slagteprocessen, da det som sagt

er den, der forvandler husdyr til kød. Derfor har Vialles gennemført et feltarbejde på en række slagterier i det sydvestlige Frankrig. Et slagteri - ikke at forveksle med en slagter(-butik) - er et sted, hvor levende dyr forvandles til slagtekroppe - dvs. de flåede og for de store dyrs vedkommende halverede kroppe uden indvolde. Hermed får Vialles ikke udskæringen af kødet med, som i øvrigt er afgørende for, hvordan vi umiddelbart forstår kød i det daglige - et oplagt emne for en videre undersøgelse. Men det afgørende sker alligevel på slagteriet: selve slagtningen, dvs. aflivningen af dyret.

Selve slagtningen består af to elementer: først slås dyret bevidstløst med en boltipistol eller et elektrisk stød, hvorefter det forblødes. Dyret blev oprindeligt kun slået bevidstløst, når der var tale om store dyr, fordi det simpelt hen var farligt at skære halssenen over på dem uden videre. Nu siger loven, at alle dyr skal slås bevidstløse først, idet et andet hensyn er kommet til: dyret må ikke lide. Det afgørende synes dog at være, at dyret forbløder. Under slagtningen gælder det om hurtigst muligt og mest effektivt at få tømt dyret for blod. Men hvorfor? Blodet kan skade kødets kvalitet svarer slagtere og myndigheder idag - noget vagt. Omvendt forblødes dyr nedlagt ved jagt ikke. Forblødningen har dybe historiske rødder, og tidligere begrundede man den med, at blodet var livets substans, der hos det døde dyr forårsager fordævelsen.

Mens man endnu tidligere givet har haft andre begrundelser - fx det jødiske forbud mod at spise blod. Forblødningen er det ritual, den moderne slagteteknik har til fælles med de såkaldte rituelle slagteteknikker - jødiske og islamiske - vi dispenserende tillader.

I middelalderen foregik aflivning af dyret ofte på gaden foran slagterens hus: her var bedre plads, og blodet kunne købe væk i rendestenen. Siden blev denne handling henvist til slagterier - ofte placeret ved siden af markedet for at undgå lange transportveje. I moderne tid er slagterierne flytte uden for byerne: ud i industrikvarterene, ud til omfartsvejene, hvis de da ikke er blevet flyttet helt ud på landet. Men selv herude er de omgivet med høje mure, og kun en meget beskeden skiltning henviser til dem - man reklamerer ikke som andre virksomheder med, at her ligger et slagteri. Slagterierne er blevet ikke-steder, for ingen er interesseret i at vide - end sige at se - at dyr bliver slået ihjel.

Nu kunne man betvivle, at vor moderne kultur har et problem med at slå husdyr ihjel, når vi nu gør det i så stort et omfang. Det er jo ikke, fordi vi ikke er klar over, at det sker, at det er en nødvendig forudsætning for at det kød, vi spiser. Men Vialles ophober i løbet af bogen en overbevisende række 'beviser'.

På fransk hedder et slagteri et *abattoir* i modsætning til slagter(butikk)en, som enten er et *boucherie* (okse- og lam-

mekød mv.) eller et *charcutier* (svinekød). *Abattoir* er en eufemisme for det ældre navneord *tuerie*, som direkte oversat betyder 'dræberi', og som på moderne fransk bruges om et blodbad. *Abattoir* (brugt første gang i 1806) betyder et sted, hvor man slår (dyr) ned - som man også på dansk slår besætningen ned i tilfælde af smitsom sygdom. Når *abattoir* på fransk kan blive en eufemisme, er det fordi, det samme udtryk bruges om fældning af træer: dermed skiftes fokus fra drabet til høsten af naturens frugter.

Slagteriarbejderne (på fransk *arbatteurs*) kalder stadig sig selv for *tueurs* indbyrdes - i hvert fald i denne egn af Frankrig. Men *tueur's* bokstavelige betydning af 'dræber' klinger ikke godt i andres ører. Slagteriarbejderne kan i det hele taget vidne om vores problematiske forhold til deres erhverv. Der ses skævt til dem, og de må høre på hentydninger til deres "blodige" arbejde. Derfor fortier de ofte deres sande erhverv. Noget der dog ikke er så let, idet de helt konkret lugter af slagteri.

Det er ikke blot slagterierne, der er adskilt fra det omgivne samfund. På samme måde er stedet og arbejdsfunktionen, hvor selve aflivningen sker, adskilt fra resten af slagteriet - i hvert fald på de moderniserede slagterier. Den arkitektoniske adskillelse begrundes med hygiejne - de levende dyr er en kilde til urenheder - og sikkerhed: især store dyr som kvæg er farlige for slagteriarbejderne, hvis noget går galt. Men iføl-

ge Vialles går denne adskillelse ud over, hvad disse hensyn kan begrunde, fx forhindrer adskillelsen, at de øvrige slagteriarbejdere kan se aflivningen.

Som nævnt er aflivningen opdelt i to arbejdsfunktioner: dyret slås bevidstløst med en bolt pistol eller for de mindre dyrs vedkommende et elektrisk stød, hvorefter det forblødes. De to funktioner udføres normalt af forskellige slagteriarbejdere, hvilket gør, at det ikke kan siges, hvem der slår dyret ihjel. Den første holder sig til, at han kun slår dyret bevidstløst. Selvfølgelig den anden blot forbløder en livløs krop. Selv i de tilfælde, hvor det er den samme slagteriarbejder, der udfører begge funktioner, kan vedkommende heldigvis ikke pege på netop det øjeblik, hvor han slår dyret ihjel.

Selve drabet er altså noget, som selv den rutinerede slagteriarbejder må finde måder at omgås. Mange af slagteriarbejderne er da heller ikke bange for at indrømme, at de nødtigt eller slet ikke ønsker at udføre disse funktioner på slagteriet. I den forbindelse bør det nævnes, at der blandt de få kvinder, der arbejdede på slagterierne, ikke var nogen, der arbejdede i den funktion, hvor dyret forblødes (Vialles hørte dog om en, men var ikke i stand til at efterspore hende).

Således illustrerer Vialles på mange leder, at det er problematisk for os at slå dyr ihjel. Ikke så problematisk, at vi bliver vegetarer alle sammen. Men således, at afliv-

ningen må omgives med mange former for regler og anden iscenesættelse - med andre ord aflivningen må ritualiseres. Jeg skylder at sige, at jeg i denne anmeldelse kun har forfulgt et enkelt spor i afhandlingen. Hele slagteprocessen beskrives; og en række kulturelle betydninger reflekteres i den forbindelse.

Afhandlingens store styrke er dens eksemplariske vekselvirkning mellem teoretisk refleksion og feltarbejdet indlevende beskrivelse. Den teoretiske undren over, *hvad er kød?* har ført Vialles til et feltarbejde på slagteriet. Hendes oplevelser og erkendelser fra dette feltarbejde har igen ansporet hende til gode teoretiske overvejelser, som ikke er tyngt af litteraturhenvisninger, men synes at vokse ud af feltarbejdet. Derfor virker de også umiddelbart overbevisende.

Animal to Edible er en på alle måder en anbefalelsesværdig bog!

Christian Stenbak Larsen,
Danmarks
Pædagogiske Institut

**M. A. Bortner &
Linda M. Williams:**
*Youth in prison:
We the people of
Unit Four.*
New York & London:
Routledge, 1997
(245 s.)

„Fængslingen af unge repræsenterer en eksplicit forkastelse af to fundamentale amerikanske principper: Ukrænkeligheden af individets frihed og barndommens uskyld.“ Et sådant udsagn må vel siges at være en særdeles hård kritik af et samfund, som årligt fængsler over 55.000 unge under 18 år. Nogle vil måske forsøge at tage brodden af anklagen ved at indvende, at fængsling nødvendigvis *må* indebære et frihedstab; andre igen, at stærkt kriminaliserede unges barnlige uskyld udgør om ikke en saga blot, så en temmelig beskedent størrelse. Mod sådanne indvendinger konstituerer Bortners og Williams' bog et vægtigt argument.

En af deres væsentligste bedrifter er nemlig at skildre de unge deltagere i et eksperimentelt behandlingsprogram som sammensatte personligheder, som *mennesker* - med nogle af de kompleksiteter, som dette indebærer, ikke mindst kombinationen af naivitet og usikkerhed, vrede, sorg og glæde, stolthed og sårede følelser, håb og mismod - forhærdelse og *barnlighed*. Det er i høj grad de unge selv, der kommer til udtryk i bogen - og

man glædes og harmes med dem, ligesom Bortner og Williams tydeligvis gør det. Forfatterens bedrift består endvidere i at beskrive det eksperimentelle programs idé og muligheder på en måde, som på én gang formidler dets konkretisering, dets styrker og svagheder samt omgivelsernes betydning for dets succeser, fiaskoer og endelige kollaps - og derigennem, indirekte, nogle af de måder, hvorpå politisk opportuniste og et traditionelt fængselssystem lader indsatte i stikken og krænker deres rettigheder som tænkende, følende og handlende individer. Bogen udgør ikke blot en analyse af et behandlingsprogram, der forekommer som et lovende alternativ til det arkaiske og punitive system, som måske især det traditionelle amerikanske fængselsvæsen står som et sørgeligt eksempel på, men også et opråb om forandring vedhæftet en forholdsvis konkret opskrift.

Analysen og opråbet udgøres af seks logisk strukturerede kapitler og et forord, som man hverken må snyde bogen eller sig selv for, idet det placerer det eksperimentelle behandlingsprogram i en bredere samfundsmæssig og politisk kontekst. Det er en kontekst karakteriseret ved bl.a. stigende ungdomskriminalitet og angst herfor samt ikke mindst den såkaldte *tough on crime*-bølge i politik, rets- og fængselsvæsen.

Baggrunden for programmet, som den beskrives i det

første kapitel, sætter yderligere fængselssituationen i perspektiv, idet forsøgsprogrammet udgjorde en kompromisløsning på et såkaldt *class action lawsuit*, en sag mod myndigheder i Arizona for gennem bl.a. mishandling, nedværdigende og ekstremt restriktive forhold i ungdomsfængsler at krænke rettigheder sikret i en række love, herunder landets og statens grundlove. Aftalen, som blev sagens konklusion, indebar en revision af praksisser og fysiske forhold i og i forbindelse med statens ungdomsfængsler under parolen, „unge har ret til individualiseret omsorg og behandling under forhold, der under hensyntagen til den unges behov og befolkningens sikkerhed, er mindst muligt restriktive.“ Ud over en nedbringelse af antallet af fængslede gennem øget brug af alternative straffe blev konsekvensen af denne formulering bl.a. oprettelsen af et eksperimentelt behandlingsprogram i to ungdomsfængsler.

Med vanlig amerikansk sans for brug af slagord blev programmets filosofi samlet i de tre R'er: *Responsibilities, Rights* og *Respect*, som alluderer til en nyskabelse i amerikansk fængselsammenhæng, nemlig det at adressere magtrelationer på en måde, som fremmer både ansattes og indsattes følelse af selvverd og mulighed for indflydelse ved at involvere alle grupper i en kollektiv beslutningsproces og opfordre dem til med argumen-

ter at sætte spørgsmålstegn ved politikker, regler og beslutninger. Målet med dette og alle øvrige aktiviteter var løbende - *konstant* og i et stramt struktureret program - at engagere de unge i målorienterede processer, hvor fælles og individuel problem- og konfliktløsning, fremsynet, initiativtagen, hensyn, argumentation etc. blev belønnet.

Cognitive skills var kun ét af de færdighedsområder, der også forventedes at kunne finde anvendelse i miljøer uden for fængslets mure - i hvert fald miljøer orienteret mod legal virksomhed: En af de udfordringer, som programmet mødte, var nemlig, at de ovennævnte færdigheder ofte var direkte modsætninger til de evner, som sikrer et rygte og en position i banden eller ghettoen - hvor de unge typisk kom fra og skulle tilbage til. Dette er blot et enkelt eksempel på, hvordan bogen til stadighed inddrager de unges virkelighed - før, nu og *efter* programmet - og denne virkeligheds betydning for mulighederne for at ændre de unges adfærd på både kort og længere sigt.

De unges belastede miljøer var imidlertid langt fra den mest uoverkommelige barriere i programforløbet. Beskrivelsen af de første seks måneder, fulde af pionerånd på alle fronter, er nærmest en solstrålehistorie, men derefter bliver det i bogen stadig mere klart, hvordan ikke mindst organisationsmæssig inertie og

manglende politisk opbakning efterhånden fik slidt så meget på de gode viljer, at programmet aldrig kunne implementeres fuldt ud og endnu mindre opnå den stabilitet og ro, som fortsat tillid og engagement fra personale og indsatte forud sætter. De interne problemer eskalerede i takt med problemerne i forholdet til omverdenen, og med valget af en ny, *tough-on-crime* guvernør begyndte man at kunne ane programmets endeligt i horisonten.

Knap 400 unge gennemgik programmet i løbet af årene 1992-1994. På basis af længere tids intensiv deltageranalyse blandt disse unge og deres vogtere konkluderer Bortner og Williams deres analyse med følgende: Programmet „beskedne, men virkelige succeser blev vurderet som utilstrækkelige i et politisk klima, som ønskede at se unge straffet.“ Alligevel er der håb, for erfaringerne fra programmet - og Bortners og Williams formidling af dem - kan tjene som en inspirationskilde, rettesnor og advarselsskilt foran dybe faldgruber for de politikere, administratorer og andre med interesse i og for fængselsforhold, som har mod på at søge nye veje - i USA og såmænd i Danmark.

Mette Bastholm Jensen
Stud.scient.soc.,
Københavns Universitet

Pasi Falk & Colin Campbell (eds):
The shopping Experience.
Sage Publications:
London, 1997
(212 s.)

Bogen er en antologi med 8 bidrag foruden en indledning og et afsluttende appendix om forskning inden for området 'shopping', både historisk og bibliografisk. Forfatterne er gamle kendinge inden for cultural studies og antropologi/ (kultur)sociologi området. Således finder man: Mary Douglas, Daniel Miller, Rachel Bowlby, Mica Nace, Colin Campbell og Pasi Falk. Undtagelsen er dels to unge finske doktoranders bidrag: *Shopping in the East Centre Mall*, af Lethonen & Mäenpää. Og dels en artikel af en kvinde ved navn Cecilia Frederiksson: *The Making of a Swedish Department Store Culture*.

Bogen indskrives sig i rækken af bøger om shopping og konsumtion, der ikke har en økonomisk indfaldsvinkel, men snarere en kulturel og sociologisk ditto til fænomenet. Bøger som ofte også har en implicit kritik af en økonomisk forståelse af menneskers handlinger og interaktioner, i særdeleshed handlinger forbundet med shopping og konsumtion. I modsætning hertil mener man inden for dette forskningsområde, at disse fænomener, shopping og konsumtion skal forstås

og forklares i den socio-kulturelle kontekst de indgår i. Indeværende bog indskrives sig også i tesen om et skift fra et moderne til et postmoderne samfund, inkluderende et skift fra en fokuseren på produktion til konsumtion. Ofte har forskningen inden for området benyttet sig af antropologiske metoder og undersøgt dagligdagsprocesser og -interaktioner forbundet med konsumtion. I den forbindelse har urbanitet, adfærd i bymæssig sammenhæng og sted- og rumanalyser været meget central. Opsummerende kan man sige, at området især har været optaget af mikrostudier og mikroprocesser frem for makrostrukturer og -sammenhænge. I øvrigt er det et forskningsfelt som i sin teori-bygning og begrebsdannelse er stærkt elektivistisk og tværfagligt.

Iskøn uorden har undertegnede fæstnet sig ved følgende indsigter i de forskellige artikler. Pasi Falk peger på det ironiske og paradoksale, at man kan opleve shopping mall'en som et *befriende ordnet sted*, hvor man kan søge hen for at undslippe den larmende storby overstimulerende impulser. I Colin Campbells artikel bliver læseren oplyst om forskelle på mænds og kvinders indstilling til shopping. På basis af en række interviews, hvori han har spurgt de interviewede om, hvad de synes om at shoppe, konkluderer han,

at kvinder er meget mere tilbøjelige til at give positive svar, mens mændene er mest tilbøjelige til det modsatte, at give negative svar. Desuden er kvinder tilbøjelige til at give en meget stærk positiv vurdering, f.eks. at de elsker at shoppe, imodsætning til blot at give udtryk for at de kan lide det. Ligeledes er mænd tilbøjelige til at give deres negative svar et eftertryk, f.eks. at de hader shopping. Kvinder er tilbøjelige til positivt at evaluere en række forskellige typer af shopping, mens mænd primært omtaler produkt-spekifke typer af shopping positivt. Og kvinder er tilbøjelige til at være positivt indstillede over for shopping som en fritidsaktivitet, hvorimod mænd ofte foretrækker andre fritidsaktiviteter.

Mary Douglas skriver klogt, som den kloge kone hun er, at snarere end at fokusere på den enkelte forbrugers ønsker, behov og begær, så bør man i stedet for fokusere på alt det forbrugeren hader, eller protesterer imod, og - for at tale i en bourdieusk terminologi - at det er *afsmagen*, snarere end smagen, der afgør forbrugers præferencer. Hun mener, at der er systematiske og standardiserede, kulturelle mønstre at finde her.

Etnografen Daniel Miller skriver i sin artikel, at traditionen fra Walter Benjamin, eller rettere traditionen for læsningen af Benjamin i denne forsk-

ningsssammenhæng er med-ansvarlig for en ideologisk modstilling mellem politik og shopping. Dette fordi Benjamin abonnerede på en forestilling om fetischering og en fornægtelse af virkeligheden som virkelighed. I stedet for at fokusere på den enkelte shopper/forbruger, som Daniel Miller foreslår at man gør, så har denne tradition inden for cultural studies studeret shopping som en fremmedgørende forestilling, der ingen egentlig betydning har for politikken, påstår Miller.

I mall-analysen af de ovennævnte to finske doktorander finder man en understregning af mall'en som et sted for socialitet, et sted for nydelse og omgang med andre mennesker.

I Bowlbys bidrag tages vi igennem en historisk skildring af udvikling fra varehus til supermarked: bla. ligheder og forskelle i iscenesættelse af disse forbrugsrum fremhæves. Og i Frederikssons artikel hører vi om historien bag opkomsten af det svenske varehus EPA, og om et sådant steds kultur. Især bliver der fokuseret på "shoplifting", som en ny praksis forbundet med varehuset. Og Mica Nava diskuterer spørgsmålet om synligheden, eller rettere det modsatte, usynligheden af kvindelighed og kvinden i modernitetsteorier i sin artikel.

Alle bidrag er kompetent udført, så hvad det

angår, er det næppe relevant at kritisere antologien. Der er imidlertid et, måske to overordnede forhold, som jeg har lyst til, og som jeg synes, man bør anføre som problematiske ved denne forskningsretning - ved cultural studies.

For det første det forhold, at denne forskning accepterer og tager udgangspunkt i den almindelig samfundsudviklings degradering af den menneskelige kompleksitet til kategorien *forbruger*.

For det andet, og samhörørende hermed, eksisterer der heller ikke nogen *kritisk distance* i den begrebsmæssige forståelse af fænomenet konsumtion og shopping; og derfor kommer teorien og de teoretiske betragtninger til at udgøre en fordobling af den eksisterende overflade-verden, som analyseres. Begreberne er udviklet i samme bevægelse som fænomenet er kommet til syne, om jeg så må sige. Om man egentlig kan gøre noget andet, uden at falde over i en gammel mave-sur, anti-modernistisk a la kritisk teori flæbende forståelse af overflade-verdenen, som vi alle er en del af i dag og som de fleste af os efterhånden faktisk er født med og ind i, det er et åbent spørgsmål. Men det må vi da håbe. Alternativet er, at man faktisk helt holder sig fra det genstandsfelt, hvis man vil noget andet med sin teoretiseren end at tjene

penge. Altså ligesom mange i dag ikke gider at se tv, fordi udbudet som regel er så gudsjammerligt kedelig, så kunne man også forstille sig, at dette genstandsfelt ganske enkelt forsvandt fra den kritiske samfundsvidenskabs og humaniores forsknings søgelys.

At det blev et anatema; og at vi overlod det til marketing, reklamebranchen og andre praktikere at udføre arbejdet.

Dorte Odde Sørensen
Ph.d.cand.
Handelshøjskolen
i København

Victor M. Sergejev:
The Wild East.
Crime and
Lawlessness in Post-
Communist Russia.
M.E. Sharpe: New
York, 1998 (191 s.)

Indtil det kommunistiske partis monopoltab i midten af 80'erne og Sovjetunionens opløsning i 1991 var sovjetisk sociologi præget af marxismen-leninismens monopol forbundet med en „konkret sociologi“, der bestod i en teoriløs og empiristisk dataindsamling. Kun enkelte sociologer formåede at hævde standpunkter, der afveg fra denne åndløse arbejdsdeling. Det var

også karakteristisk, at sociologer fandt husly de mærkeligste steder og under helt andre betegnelser. Det sovjetiske (idag det russiske) Videnskabsakademis Institut for Filosofi var vært for sociologiske diskussioner. Ofte havde disse sociologer en baggrund i en etnografisk eller filosofisk uddannelse.

Den russiske sociologi idag er under opbygning, dels under betegnelsen sociologi og dels under betegnelsen „kulturologi“. Kulturologien som betegnelse markerer de mere kultursociologisk orienterede sociologer, der beskæftiger sig med kulturanalyser og teoretiske retninger som postmodernisme eller tager udgangspunkt i forfattere som Foucault og Giddens. Kulturologien skal dermed markere, at kulturologerne helt har brudt forbindelsen med den sovjetiske periodens totalitære arbejdsdeling mellem konkrete undersøgelser og marxismen-leninismen.

Det er derfor ingen tilfældighed, at Victor Sergejev ikke har en baggrund som sociolog, men som matematiker og fysiker.

Bogens tema er en makrosociologisk analyse af det sovjetiske samfund og overgangen til det samfundssystem, der idag er gældende i Rusland. Der er derfor ikke tale om en kriminologisk analyse af forbrydelsestyper og dis-

ses hyppighed i snæver forstand. Det er forbrydelse i forhold til et samfunds institutionelle struktur og dets legitimitet som helhed, der er emnet for bogen. Således ser Sergejev, at forbrydelse i det sovjetiske samfund var præget af det kommunistiske magtapparats totalitære undertrykkelse af alle samfundsgrupperes legitime rettigheder. Det sovjetiske samfund var derfor præget af partistatens vilkårlighed og dermed undergravelse af et egentligt retssystem.

Det er Sergejevs tese, at det postrevolutionære samfund efter 1917 blev gennemført gennem statens og partiets forbryderiske metoder til at gennemføre en total samfundsomvæltning fra oven.

Efter at sovjetmagten var konsolideret i begyndelsen af 30'erne gav planøkonomiens mangler mulighed for en række halv- og helkriminelle aktiviteter (illegal handel mellem statsvirksomheder, illegale private virksomheder og illegal valutaspekulation). Denne kriminelle aktivitet tog til under Breznevstyret og fik exceptionelle muligheder under Gorbachevs „lyserøde“ revolution efter 1985. Kort sagt voksede gråzonen mellem legal og illegal aktivitet.

Sovjetunionens sammenbrud i 1991 og manglen på retslig regulering af den gryende markedsøkonomi medførte, at parti- og statseliten fik enestående

muligheder for at konvertere statslig ejendom til personlig ejendom eller til mere eller mindre fiktive aktieselskaber. Dette skabte den uhyre gråzone af illegale og halvlegale aktiviteter, der ikke var garanteret i en markedsøkonomi i vestlig forstand og heller ikke var underkastet en retslig regulering. Det er her at den russiske „mafia“ har sit udspring. Der er altså ikke tale om en mafia i italiensk eller amerikansk forstand, men om en massiv gråzoneøkonomi, hvor den politiske magt, som partieliten besad, bliver konverteret til personlig formue eller aktiekapital i en pseudokapitalistisk markedsøkonomi. Den politiske magt overgik til en halvzaristisk og et halvsovjetisk præsidentstyre under Jelzin, koncentreret i Kremles nye præsidentielle apparat. Hele økonomien gik, i manglen på effektive ejendoms- og skattelove, over til det, der i virkeligheden er en generaliseret gråzoneøkonomi. Inden for disse rammer, eller rettere sagt, manglen på legale rammer, trives en generaliseret mafia-økonomi.

Sergeyevs tesar er, at forbrydelse i dagens Rusland finder sted i en enorm gråzone, simpelt hen fordi statens legitimitet er så svag. Sergeyevs teoretiske udgangspunkt består af en blanding af makrosociologiske betragtninger, dybest set en blanding af mainstream

makrosociologi (systemteori) og socialbiologi. Denne blanding får så sin egen kyniske russiske udformning hos Sergeyev. Det er interessant at se russiske synspunkter på sovjetisk og russisk historie og nutidig virkelighed i forhold til vestlige sociologiske analyser. I Sergeyevs tilfælde ser jeg en betydelig kynisme, der synes at være den nye ideologi blandt ikke så få russiske samfundsanalytikere. Kynismen er på mode blandt russiske samfundsforskere uanset proveniens. Sandt at sige indbyder den nye russiske virkelighed også til en betydelig kynisme. Sergeyevs konkluderer dog med en forsigtig optimisme. Gråzoneøkonomiens aktører, selv mafiastrukturerne, har en interesse i mere civiliserede spilleregler på længere sigt.

Søren Damkjær
 Institut for Idræt,
 Københavns Universitet

Henrik Kaare Nielsen:
Æstetik, kultur og politik.
 Århus: Aarhus Universitetsforlag, 1996 (192 s.)

Samfundsvidenskab og humaniora har under modernitetens udvikling været præget af en uddifferentiering i adskilte rationaliteter, der anskuer, analyserer og fortolker verden i egne horisonter.

Siden 80'erne er tværfaglighed tendentielt blevet udgrænset til sektorforsknings pragmatiske arbejde. På universiteterne har tværfaglig teoretisk arbejde haft svære vilkår. De traditionelle fagdiscipliner har godt støttet af den institutionelle lejrtenkning haft travlt med at forsvare og afgrænse sit egne fagparadigmer i kampen for overlevelse og selvpositionering i post-strukturalismens videnskabelige kaos.

Det har skabt tiltrængt fornyelse og åbne rum omkring fastlåste positioner. Men også esotisme, virkelighedsfortrængning og videnskabelig isolering. Under uddifferentieringen risikerer samfundsvidenskab og humaniora at lukke af for verden i benløs teori eller i hovedløs praksis. Både teori og virkelighed kan gøre blind. Både teori og virkelighed kan åbne mod nye horisonter.

En af de få forskere der systematisk i sit arbejde siden midten af 80'erne har søgt på et tværvidenskabe-

ligt grundlag med udgangspunkt i sociologi og humanvidenskabelig kulturteori at modvirke den videnskabelige og institutionelle uddifferentiering er dr. phil. Henrik Kaare Nielsen, lektor ved Center for Tværæstetiske studier, Aarhus Universitet. I de tidligere værker *Det folkelige opbrud i Vesttyskland. Om de grønne m.m.* (1985), *Demokrati i bevægelse* (1991) beskrev og analyserede HKN på et velfunderet empirisk grundlag korrespondancen mellem samfundets sociale og kulturelle dimension, mellem erfaring og æstetik mellem samfundsvidenskab og humaniora.

I *Kultur og modernitet* (1993) påbegyndte HKN at udvikle en teoretisk forståelsesramme for kulturelle fænomener og processer i de højtudviklede moderne samfund, bl.a. med udgangspunkt i den tyske kultursociolog Gerhard Schultzes analyser af livsstile og hverdagsæstetik i „oplevelses-samfundet“. Hvordan kan den kritiske teoris tradition fortsat fungere som en frugtbar indfaldsvinkel til moderne kultur- og samfundsforhold efter „de store fortællingers sammenbrud“ under den poststrukturelle dekonstruktivisme? Hvordan er det muligt analytisk og teoretisk at fastholde korrespondancen mellem det sociale niveau og æstetisk gestaltning uden nivellering og udviskning

af de to paradigmers sær egenhed?

I sin seneste bog *Æstetik, kultur & politik* (1996) forsætter HKN dette arbejde, bl.a. under inddragelse af den (kultur)politiske dimensions betydning for forholdet mellem de æstetiske, kulturelle og samfundsmæssige processer. Hvad adskiller æstetisk praksis fra andre praksistyper? Efter hvilke principper kan man skelne mellem kunst og kultur uden apriori at levere et ideologisk partsindlæg i den stående strid herom? Hvordan kan og bør kulturpolitik omgås med de interessekonflikter, der gør sig gældende mellem aktørerne i det kulturpolitiske felt?

Æstetik - læren om sanselig erkendelse - er et vanskeligt begreb at få fat på, bl.a. fordi det er i cirkulation i mange forskellige sammenhænge. Dets betydning er fortsat både i humanvidenskab og i den kulturpolitiske debat primært knyttet til diskurser om kunsten i snæver forstand. Men under de seneste årtiers kulturelle demokratiseringsproces er æstetikbegrebet - ikke mindst på grund af sociologisk og antropologisk hverdagslivsforskning - blevet indarbejdet i humanvidenskab.

Æstetik er som analytisk begreb og som kulturelt fænomen blevet udstrakt til også at omfatte mindre uprætentiøse masse-, folke- eller subkulturelle sanselige udtryk og fæno-

mener. Omvendt har følelses- og kropssociologi ofte - uden at det erkendes explicit - modtaget impulser fra humanvidenskabens æstetikopfattelse i sin klassiske grundform.

Sigtet i HKN's nye bog er at oparbejde en sammenhængende tænkning om æstetik, kultur og politik med udgangspunkt i Habermas' kritiske modernitetsteori om system-livsverden (Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Bd. 1-2 (Frankfurt am Main, 1981) og Giddens' „strukturationsteori“ (Anthony Giddens, *The Constitution of Society* (Cambridge, 1984) samt *The Consequences of Modernity* (Stanford, 1990)). I forhold til begge teorier tænkes æstetik og kultur ind i en samfundsmæssig sammenhæng som et delområde, der påvirkes af og selv påvirker de øvrige samfundsrationaler og de komplekse sociale praksisformer og strukturationsforløb i moderne samfund.

Mens Habermas' overordnede samfundskritik tager udgangspunkt i konfliktforholdet mellem system og livsverden og i forsvaret for aktørernes/livsverdenens kommunikative adfærd (herunder æstetisk adfærd) som værn mod de systemiske mediers kolonisering af det offentlige ræsonnement som retningsgiver for samfundsudviklingen; opererer Giddens ikke med en overordnet

konfliktakse eller med et hertil knyttet kritikperspektiv. Som HKN påpeger er Giddens' udgangspunkt et helt åbent og udifferentieret begreb om social praksis forstået som en kontinuerlig strøm af adfærd ordnet i tid og rum (HKN, s. 16). Giddens har ingen kulturteori. Hans pointe er, at den sociale praksis er så kompleks og foranderlig, at det ikke er muligt at fremsætte generaliserende, overordnede udsagn om den. Samfundsmæssige strukturer hverken kan eller skal forstås som objektive foreliggende, determinerende mønstre for handling, som funktionalistisk teori koncipierer dem, eller som latente, adfærdsstyrende kodninger, som den franske strukturalisme antager. Sociale strukturer er på en gang rammebetingelser for og resultater af social handlen.

Netop denne dialektiske forståelse af forholdet mellem aktør og struktur tager HKN afsæt i med henblik på at oparbejde en teori, der er i stand til at beskrive, analysere og vurdere det komplekse korrespondanceforhold mellem æstetik, kultur og politik. Under inddragelse af nyere æstetik- og socialiseringsteori udvikler HKN i bogen et processuelt og aktørorienteret alternativ til de seneste års æstetiske diskurs, som ifølge forfatteren har været nedsunket i en esoterisk fagterminologi. Om-

vendt - og det er fremstillingens sociologiske pointe - tilføres traditionel sociologisk teori en æstetisk betydningsdannelse, som søger at bringe sociologisk modernitetsteori - inkl. Giddens' strukturationsteori - ud af dens endimensionale socialstrukturelle fiksering.

I bogens afsluttende kapitel udfoldes den oparbejdede kultur- og æstetikteori på aktuelle dilemmaer og perspektiver i dansk kulturpolitik. Dansk kulturpolitik har som et integreret del af den sociale velfærdsteori siden 2. Verdenskrig overordnet skulle fremme almindelig og individets myndiggørelse og samfundets demokratisering. Er denne målsætning lykkedes? Er udviklingen drevet frem på systemets eller livsverdenens præmisser? Kan den oparbejdede teori bære som et kritisk empirisk vurderingsredskab?

Som en afprøvning af den analytiske bærekraft udfoldes teorien afslutningsvis bl.a. på 70'ernes kulturpolitiske mål om kulturelt demokrati, og det „væld af subkulturelle nydannelser, græsrodsbevægelser og decentrale initiativer, som efterhånden tilkæmpede sig en position i den kulturelle offentlighed, hvorfra de kunne udfordre den dannelsesborgerlige monopolstilling i den offentlige kulturpolitik“ (HKN,

s.176). I kapitlet fremanalyseres en række konkrete kulturpolitiske tendenser, som umiddelbart kan forekomme unuancerede. F.eks. vil mere detaljeret kulturpolitisk forskning sandsynligvis afdæmpe den subkulturelle optimisme, som HKN lægger for dagen.

70'ernes og 80'ernes mange decentrale æstetiske nybrud kan således næppe alene tilbageføres til de subkulturelle aktørers stærkere position i kulturkampen, som HKN synes at mene. Decentraliseringen er måske snarere udtryk for den delegitimering og manglende politiske potens, som 60'ernes enhedskulturelle og hegemoniske kunstpolitik blev udsat for i 1964 og i de følgende år på grund af Rindalismens folkelige oprør mod Statens Kunstfond og „den uforståelig abstrakte kunst“.

En nærmere analyse af ændringerne i den offentlige kulturmålsætning fra 60'ernes kunstneriske kulturforståelse til kulturforstået som „en proces vi alle deltager“, formuleret i daværende kulturminister K. Helveg Petersen's *Betænkning 517* fra 1969 vil sandsynligvis kunne afdække, at det i nok så høj grad var politikerne angst for vælgerne kunstforagt og den deraf følgende kulturpolitiske (systemiske) iscenesættelse af „folkekultur“ fra oven, end en autentisk folkelig kulturmobilisering, der drev den

decentrale kulturudvikling i 70'erne og 80'erne. De fleste decentraliseringsinitiativer som egnsteatre, medborgerhuse etc., som ifølge HKN bæres frem i 80'erne som følge af det subkulturelle kulturooprør, kan derfor samtidig analyseres ud fra regressive systemiske legitimeringsinteresser.

I en historisk processuel beskrivelse af kulturudvikling er det problematisk ikke dialektisk at inddrage systemverdenes aktørperspektiv i analysen. Fremstillingens normative overbetoning af de subkulturelle nydannelsers betydning i 80'erne fører derfor også tendentielt til en ukritisk vurdering af kulturudviklingen i 90'erne, som i „helt overvejende grad favoriserer kulturinstitutioner, som står i den enhedskulturelle tradition. Ud over Kulturfonden og forskellige kommunale støtteordninger har det strategiske skift til kulturelt demokrati foreløbigt ikke sat sig dybe spor i den kulturpolitiske fordeling af ressourcer“ (HKN, s.178).

Analysen forekommer umiddelbart rigtig ud fra en kulturøkonomisk analyse af et opstillet modsætningsforhold mellem system- og livsverdenskultur. Men netop Kulturfonden er måske ikke det mest overbevisende udtryk for et decentralt autentisk livsverdensoprør mod 60'ernes enhedskulturelle hege-
moni. Kulturfonden kan

også analyseres som et forsøg på at assimilere og indordne 60'ernes autentiske kulturooprør under systemacceptable former.

Teoriens empiriske svaghed kan muligvis tilbageføres til HKN's overordnede teorivalg til fordel for Giddens' strukturationsteori, som nævnt ovenfor. Argumentationen for at vælge Giddens' fremfor Habermas' teori om det moderne skyldes usikkerheden om, hvorvidt Habermas foretager en differentiering mellem systemverdenens strukturperspektiv og livsverdenens aktørperspektiv, således at aktørerne i Habermas' teoretiske konstruktion kun har det umiddelbare ansvar for livsverdenens processer. På grund af denne usikkerhed foretrækker HKN strukturationsteorien, selvom han selv fremhæver dennes mangel på en kulturteori for slet ikke at tale om en æstetikteori. Giddens' strukturationsteori opererer hverken med en dualistisk differentiering mellem system og livsverden eller med en skelnen mellem et materielt eller immaterielt samfundsniveau.

Dermed risikerer HKN's egen teoreudvikling, trods ambitionen om det modsatte, at havne i en socialdeterministisk omklamring af dets æstetiske særegne rationaliteter, idet strukturationsteorien lukker for muligheden af at anskue kulturudviklingen

fra et arkimedisk punkt uden for socialstrukturerens tidslige og rummæssige forløb. Implikationerne af denne teoretiske begrænsning er, at der i begrænset omfang i fremstillingen åbnes plads for en selvstændig analyse af kunstens og æstetikens særegne rolle og placering som aktør i samfundsudviklingen.

Selvom man teoretisk accepterer de æstetiske artefakters rødder i social erfaring og praksis, risikerer de æstetiske rationalitetsområder at blive assimileret (koloniseret af) i det sociale rationalitetsområde, trods bogens systematiske forsøg på at oparbejde en ikke-nivellerende forståelse af de komplekse relationer mellem æstetik og social erfaringsdannelse. Om det skyldes teoretisk eller empirisk mangelfuldhed kræver en nærmere omtanke end der er plads til her. Umiddelbart forekommer det som om, at Habermas' dualistiske teordannelse åbner mere plads til at tematisere en autonom æstetikteori. Går man et skridt videre og søger at forankre en aktør- og erfaringsbaseret processuel kulturteori i den konstitutionelle og normative retsteori, som Habermas senere har udviklet med udgangspunkt i sin kommunikationsteori (Jürgen Habermas, *Faktizität und Geltung*, (Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1992) ville det måske være teoretisk mu-

ligt at konstruere en kulturetoretisk refleksionsramme, som åbner for en mere nuanceret og empirisk valid beskrivelse og analyse af det komplekse dualistiske sam- og modspil mellem systemverden (som offentlig kulturpolitik helt eller delvist kan tilhøre) og livsverdenen (som offentlig kulturpolitik også kan tilhøre).

I et sådant refleksionsfelt bliver det den kulturpolitiske forskningsopgave gennem empiriske undersøgelser med teorien som hjælp at beskrive og analysere, hvorvidt og i hvilket omfang offentlig kulturpolitik i en given historisk kontekst kan tilskrives det ene eller det andet niveau - uden at det æstetiske rationale a priori udgrænses eller determineres af det sociale eller omvendt.

Trods disse empiriske og teoretiske kritikpunkter er HKN's gennemreflekterede arbejde fra en kultursociologisk synsvinkel et af de hidtil bedste bud i dansk humaniora og samfundsvidenskab på at udvikle en kulturteori, som er i stand til at beskrive, analyse og vurdere de nye kulturelle fænomener og processer samt deres betydning for samfundsudviklingen uden, at de enkelte elementer i spillet mellem æstetik, kultur og politik på forhånd udviskes og nivelleres. Der er tale om en systematisk teoretisk indsats, som - teoretisk og empi-

risk videreudviklet - vil kunne tilføre både samfundsvidenskab og humaniora en kulturteori, hvis perspektiv og kritiske potentiale bringer de post-strukturalistiske positioner videre fra den aktuelle stilstand og udialektiske værensfiksering.

Peter Duelund
Institut for
Litteraturvidenskab,
Københavns Universitet

Dion Sommer:
*Barndomspsykologi.
Udvikling i en forandret verden.*
Pædagogisk Bogklub, 1996 (238 s.)

En vedkommende og nødvendig bog om moderne barndom og børns udvikling er undfanget af Dion Sommer. Vedkommende og nødvendig fordi den i overensstemmelse med tidens trend erstatter universalistiske og monokausale teorier om barndom og børns udvikling med en kontekstuel forståelse.

Bogens titel er *Barndomspsykologi*. Umiddelbart synes bogen dog lige så godt at kunne have heddet *barndomssociologi*, idet der imponerende konsekvent anlægges et kulturteoretisk - modsat et individualistisk - perspektiv på barndommen. - Og dog. Sommers udviklingspsykologiske bagage afspejler sig i såvel

teorivalg som i det perspektiv, der anlægges på barndom. Men Sommers udviklingspsykologi overskrider de traditionelle relativt regide afgrænsninger til socialpsykologien, sociologien og antropologien.

Bogens udviklingspsykologiske perspektiv indebærer, at barndom hverken studeres fra 'et børn som medborgere perspektiv' eller 'et her og nu livskvalitetsperspektiv'; men derimod netop fra et psykologisk *udviklings- og integrationsperspektiv*. Det er tilpasningen og de langsigtede konsekvenser, der er bogens normative optik

I bogens første kapitel identificeres et paradigmeskift inden for den internationale børneforskning, hvor almenpsykologiske principper og universielle lovmæssigheder erstattes af „mini“-teorier og højere grad af tværfaglighed. Og der argumenteres for en kontekstuel forståelse af barndom og børns udvikling.

På denne baggrund dekonstruerer Sommer i bogens andet kapitel det, der identificeres som det moderne kulturpessimistiske børnesyn. Udfra en fortolkning af kritiske barndomsanalyser som værende fortidsromantisierende, forankrede i forøgede forventninger og moderne ambivalens samt et forældet børnesyn, argumenteres der for,

at „barndommen er bedre end sit rygte“. Omend stærkt fristet, skal jeg af pladshensyn undlade at gå ind i en diskussion af de enkelte argumenter - men der er adskillige skønhedspletter i argumentationen.

Trods dette kan kapitlet meningsfuldt læses som en „konstruktion af forskningsobjektet“ i Bourdieus forstand. Dog indfrier det da ikke helt forventningerne i og med, at Sommer ikke kritisk inspicerer sit eget forhold til forskningsobjektet. Det er ærgeligt for hermed indhylles Sommers ellers indsigtfulde og vigtige rekonstruktion af samtidens barndomsfortællinger i nye ideologiske slør af tilsyneladende objektivitet.

I Kapitel tre tegnes skitserne af en teori om barnets udvikling forstået som *aktiv* tilegnelse af kulturel og social kompetence. Barnets aktive deltagelse understreges meget konsekvent. Alligevel bliver det svært at få øje på kilden til barnets bidrag til processen. Det skyldes, at der tages udgangspunkt i Bruners begreb om „det destruberede selv“, hvor barnet så at sige er sine sociale relationer. Sommer forstår på den baggrund hverdagens rutinisering som det nødvendige stabile fundament for barnets kompetente væren i verden. Stabiliteten skal så at sige funderes uden for barnet - omend i aftagende grad med barnets alder. Udviklingen kommer af små for-

skydninger i rutinerne. Til sidst i afsnittet indkredser Sommer de udviklingsmæssige fordringer til mennesket i de vesterlandske nutidssamfund som værende karakteriseret af dobbeltheden af „individuel profilering og evne til at leve sig ind i forskellige sociale og kulturelle reservater“ (side 77). Denne dobbelte kompetence benævnes samværskompetence.

Samværskompetencen kommer i fuld blomst i børnegruppen - siger Sommer - og illustrerer dette med både overbevisende og underholdende analyser af børns leg.

I kapitel fire afvises fortællingen om funktions-tømming af familien ud fra den betragtning, at familien stadig er en central opvækstramme, og som sådan oven i købet har fået øget emotionel betydning. Familiens primære opgaver identificeres som værende omsorg og opdragelse.

Herefter følger en spændende og påkrævet diskussion af omsorgens funktion og væsen. Omsorg defineres som et ultimativt forpligtende forhold, der fordrer empati og handleevne - et asymmetrisk forhold, hvor der ikke fordres gengæld. I den radikaliserede modernitet, påpeges det, handler omsorg endvidere om at skabe kontinuitet, flow og mening i børnenes hverdagsliv.

Mindre perspektivrig er diskussionen af opdragelse. Der tages udgangs-

punkt i Baumrinds analyse af forældres forskellige opdragelsesstil med hensyn til responsivitet og krav til barnet. Sommer kritiserer denne for at være for generel og kontekstfri samt for, at barnet som aktør er stærkt undervurderet. Alligevel hænger han fast i Baumrinds kategoriseringer i den efterfølgende ellers langt mere perspektivrige indkredsning af opdragelsens tre dimensioner i den radikaliserede modernitet. De tre dimensioner udpeges til at handle om: 1) Skærmning som overordnet hensyn, 2) kontinuerlig omtanke og 3) situationsforfølgelse som udgangspunkt for fleksibel grænsesætning.

I kapitel fem gøres op med det, Sommer identificerer som modercentrismen. Dels ud fra en dekonstruktion af traditionelle forestillinger om henholdsvis moder- og faderskab. Dels ud fra begrebet om det resiliente barn, der helt fra fødslen er i stand til at vise og at aflæse forskellige følelser samt til at skelne mellem forskellige mennesker og dermed til at etablere sociale bånd til mere end en person. Med udgangspunkt i nyere forskning argumenteres der overbevisende for faderens afgørende betydning for barnet; *imod* den hjemmegående husmor som det ultimativt bedste for barnet. Det påpeges, at barnet faktisk kan profitere af at være i daginstitution

samt af at have flere omsorgspersoner. I forlængelse heraf problematiseres den manglende kulturelle opbakning til det involverede faderskab. Diskussionerne er påtrængende og vigtige, og Sommer får understreget budskabet, så det ikke er til at misforstå. Til gengæld må læseren så bære over med, at der i argumentationen og dokumentationerne indsniger sig enkelte selvmodsigelser, f.eks. med hensyn til sammenhængen mellem tid og kvalitet i (faderens) samvær med børnene; såvel som monokausale, kontekstløse forståelser. Eksempelvis inddrages hverken daginstitutionens kvalitet eller hjemmemiljøets muligheder for interaktion med flere børn og voksne i diskussionen af daginstitutionens betydning for barnets udvikling.

I kapitel seks får vi - efter lidt divergerende bud gennem de første kapitler - Sommers endelige forståelse af selvet og dets dannelse. På basis af en kritisk diskussion af Daniel Sterns teori om kompetencebarnet omarbejdes denne i overensstemmelse med Sommers tidligere argumenter om kontekstualitet og multiple relateringsobjekter. Resultatet er ikke en færdig teori om selvet, men derimod nogle yderst interessante ledetråde - og ikke mindst nogle meget velovervejede spørgsmål til videre eftertanke og udforskning.

I sidste kapitel resume-res Sommers bud på en kontekstualistisk barndomspsykologi, og der opstilles en kompleks, men alligevel meget illustrativ model over de faktorer, der påvirker barnets udvikling i det radikalt moderne.

Afsluttende skal bogen varmt anbefales til alle, der interesserer sig for enten udviklingspsykologi specifikt eller barndom mere generelt. Det er en ren guldgrube af påtrængende forskningsmæssigt funderede input til diskussion og eftertanke.

Hanne Warming
Institut for
Samfundsvidenskab
og Erhvervsøkonomi,
Roskilde
Universitetscenter